

çok durumda izâfî olduğu inkâr edilemez. Meselâ mutlak bir sıralamada ırzın korunması yaşama hakkından sonraya konabilirse de ırza geçmeye yönelik bir saldırıda ırzı korumanın yaşama hakkından daha az değerli olduğu söylenemez ve saldırganın öldürülmesi meşrû müdafaa kabul edilir. Saldırı ile savunmanın orantılı olması şartıyla alâkalı bir konu öldürme şeklindeki tepkiye sınır getirilip getirilemeyeceği meselesidir. Bazı ceza kanunları bütün suçlar bakımından şartları içinde öldürmeyle mukabeleye cevaz verirken diğer bir kısmı bunu sadece belli suçlar açısından kabul etmektedir. İslâm âlimleri, şartlarını taşıyorsa ister cana ve ırza isterse mala karşı saldırılarda mütecavizin öldürülebileceği kanaatindedir. Arzisine başkasının hayvanları girmiş olan kimsenin hayvanları bırakıp onların sahibine karşı tepki göstermesi örneğinde olduğu gibi saldırandan başkasına yöneltilen savunmanın bir haksız saldırı teşkil edeceği açıktır; bazı müellifler bu durumu savunma ile saldırı arasında bir oranın bulunmaması şeklinde değerlendirirler. Fâilinin saldırıda bulunanın şahsında yanılması veya herhangi bir sapma dolayısıyla savunmanın saldırgandan başka bir kişide sonuç vermesi durumlarına ise hata ile ilgili kuralların uygulanması gerekir.

Şartlarını taşıyan meşrû müdafaa niteliğindeki bir fiile bağlanacak sonuç fâilinin kural olarak gerek cezaî gerekse hukukî açıdan sorumlu tutulmamasıdır. Saldırının bir hayvandan veya isnat yeteneğine sahip olmayan bir şahıstan gelmesi halinde de müdafinin cezaî açıdan sorumlu olmayacağı noktasında fikir birliği bulunmakla beraber -yukarıda açıklandığı üzere- tazmin sorumluluğu konusunda görüş ayrılıkları vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Mezâlim", 33, "Hudûd", 40, "İkrâh", 7, "Diyât", 15, 23; Müslim, "Li'ân", 16, 17; İbn Mâce, "Hudûd", 21; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 32; Tirmizî, "Birr", 20; Nesâî, "Kasâme", 20, 48; Şâfiî, *el-Üm*, VI, 26-29, 170-173; İbn Bâbeveyh, *Men lâ yahduruhû'l-fakîh* (nşr. Seyyid Hasan el-Müsevî el-Harsân), Beyrut 1401/1981, IV, 74-76; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, XI, 307-309, 313-315; Kāsânî, *Bedâ'î*, VII, 92-93; İbn Şâs, *'İk-dû'l-cevâhiri's-semîne* (nşr. M. Ebû'l-Ecfân – Abdülhafız Mansûr), Beyrut 1415/1995, III, 353-355; İbn Kudâme, *el-Muḡnî* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Riyad 1419/1999, XII, 528-541; Karâfî, *el-Furûk*, Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), IV, 183-188; M. Ali b. Hüseyin, *Tehzîbü'l-Furûk* (Karâfî, *el-Furûk* içinde), IV, 210-213; Osman b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyinü'l-hakâ'ik*, Bulak 1315, VI, 110-111; İbnü'l-Murtazâ, *el-Bahrü'z-zehhâr*, San'a 1409/1988, V, 268-269; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadir*, X, 232-233; Zekerîyyâ el-Ensârî, *Esne'l-meṭâlib* (nşr. M. M. Tâmir), Beyrut 1422/2001, VIII, 424-434; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muḥtâc*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dâru Sadr), IX, 181-210; Şelebî, *Hâşiye 'alâ Tebyîni'l-hakâ'ik* (Osman b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyinü'l-hakâ'ik* içinde), VI, 110; Buhûtî, *Şerḥu Münthehe'ir-irâdât*, Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), III, 305; a.m.f., *Keşşafü'l-kınâ* (nşr. M. Emîn ed-Dannâvî), Beyrut 1417/1977, V, 132-136; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerḥu Muḥtaşarı Halil*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), VIII, 111-113; Ömer Hilmi, *Mi'yârü Adâlet*, İstanbul 1301, s. 56-60; Eттаfeyyîş, *Şerḥu Kitâbi'n-Nil ve şifâ'i'l'alil*, Beyrut 1392/1972, XIV, 479-502, 760-776; Abdülkâdir Üdeh, *et-Teşrî'u'l-cinâ'iyü'l-İslâmî*, Beyrut, ts. (Dâru'l-kitâbi'l-Arabî), I, 474, 479; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, V, 471-472, 630-631; Faruk Erem, *Ümanist Doktrin Açısından Türk Ceza Hukuku: Genel Hükümler*, Ankara 1971, I, 22-48; II, 1-8, 21-48; Dâvûd el-Attâr, *ed-Difâ'u's-şer'î fi'l-şer'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1401/1981; a.m.f., *Tecâvüzü'd-difâ'i's-şer'î: Dirâse mukârene*, [baskı yeri yok] 1402/1982 (el-Merkezü'l-İslâmî); M. Seyyid Abdüttewâb, *ed-Difâ'u's-şer'î fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Kahire 1983; Ahmed Fethî Behnesî, *el-Mes'ûliyyetü'l-cinâ'iyye fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Beyrut 1404/1984, s. 193-212; Yûsuf Kâsım, *Nazariyyetü'd-difâ'i's-şer'î fi'l-fikhi'l-cinâ'î el-İslâmî ve'l-kânûnî'l-cinâ'î el-uaz'î*, Kahire 1405/1985; Abdülhamid eş-Şevâribî, *ed-Difâ'u's-şer'î ft dav'u'l-kazâ' ve'l-fikh*, İs-

kenderiye 1985; J. A. Coriden v.dğr., *The Code of Canon Law: A Text and Commentary*, New York 1985; Sulhi Dönmezer – Sahir Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, İstanbul 1986, II, 1-30, 107-156; Muharrem Özen, *Türk Ceza Hukukunda Meşrû Müdafaa* (yüksek lisans tezi, 1988), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ayhan Önder, *Ceza Hukuku: Genel Hükümler*, İstanbul 1992, II-III, 132-225; Pervin Ayazlı, *Roma Hukukunda Mala Verilen Zarar (Damnum Iniuria Datum)* (doktora tezi, 1994), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 29-45, 202-210; Ayhan Hıra, *İslâm Hukukunda Meşrû Müdafaa* (yüksek lisans tezi, 2000), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Abbas Şûmân, *'İşmetü'd-dem ve'l-mâl fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Kahire, ts. (Dâru'l-beyân); Bahir Orhan, "Müdafaa-yı Meşrûa ve Bunun Kanunlarımızıca Tarz-ı Telâkkisi", *Hukukî Bilgiler Mecmuası*, sene 1, Kânûnusânî 1927, s. 261-272; İsmail Doğanay, "Meşrû Müdafaa", *Adalet Dergisi*, XXXVIII/5, Ankara 1947, s. 385-399; Kutbettin Akkan, "Avrupa Hukukunda Meşrû Müdafaa", *a.e. L/7-8* (1965), s. 828-862; Abdullah Çolak, "İslâm Ceza Hukukunda Meşrû Müdafaa", *Ekev Akademi Dergisi*, VIII/19, Erzurum 2004, s. 135-156; Haim Hermann Cohn, "Penal Law", *EJd.*, XIII, 222-227; "Şiyâl", *MuF*, XXVIII, 103-112.



İBRAHİM KÂFİ DÖNMEZ

MEŞRUTA

(مشروطه)

Belli bir kullanıma
veya görevlinin ikametine
tahsis edilmiş taşınmaz vakıf.

Sözlükte "şart koşulmuş" anlamına gelen meşrûta kelimesi cami, kütüphane, sıbyan mektebi, tekke vb. vakıf eserlerinde çalışan imam, müezzin, hatip, kayyum, hâfız-ı kütüb, muallim, şeyh, türbedar, mütevellî, muvakkit ve müderris gibi görevlilerin barınması için vakıf tarafından tahsis edilen odalar veya evler için kullanılmıştır. Günümüzün lojmanlarına teka-bül eden ve meşrûtahâne diye de anılan bu yapılar yalnız vakfiyede belirtilen amaç ve şartlara uygun olarak kullanılır, başka bir kişiye veya kullanıma tahsis edilmesine, kiralanmasına izin verilmezdi. İlk sahibi tarafından satılmamak şartıyla mirasçılarının kullanımına bırakılan ev vb. taşınmazlara da meşrûta denilmiştir. Bu tür yapıların günümüze ulaşmış bir örneği, XVII. yüzyılın sonlarında Amcazâde Hüseyin Paşa tarafından Boğaz'da yaptırılan ve "meşrûta yalı" olarak anılan sahilhânedir.

Meşrutalar genellikle barındırdıkları görevlilerin iş yerlerinin yakınında kurulmuştur. Nitekim birçok imam meşrutası caminin bahçesinde veya yakınındaki bir sokakta inşa edilmiştir. Meşrûtahânelerin sayısı vakfın büyüklüğüne ve gelir kaynaklarına göre değişmektedir. III. Selim'in



Âtîr Efendi
Kütüphanesi'nin
üç katlı kâgir
meşrutası

vakfı olan Üsküdar'daki Selimiye Külliyesi'nde imâm-ı evvel, imâm-ı sâni, sermü-ezzin, müezzîn, muvakkit, serkayyum, kayyum, muallim, hâfız-ı kütüb ve müderris için meşruta tahsis edilmişti. İstanbul'daki meşrutahâneler ahşap veya kâgır olarak yapılmış, çoğunun ahşap oluşu zamanla ortadan kalkmalarına yol açmıştır.

Kütüphane yapıları genellikle kâgır olduğundan meşrutahâneleri de aynı şekilde yapılmıştır. XVIII. yüzyılda İstanbul'da Vefa'da tesis edilmiş Âtîf Efendi Kütüphanesi'nde görevli üç hâfız-ı kütüb için kütüphane kapısından avluya girişin üstünde üç katlı bir meşruta inşa edilmiştir. Zemin katı, üzerinde bulunduğu sokağın eğriliğine uyan binanın ikinci katındaki odaların planı Türk evlerinde yaygın biçimde kullanılan üçgen çıkıntılarla düzeltilmiş, bu uygulama ile yapının sokak cephesi geleneksel bir karakter kazanmıştır. Lâleli'deki Koca Râgıp Paşa Kütüphanesi'nde de (1176/1762-63) külliye ile birlikte inşa edilen ve hâlâ kullanılmakta olan bir meşruta bulunmaktadır. Fatih Çarşamba'daki Murad Molla Kütüphanesi (1189/1775), aynı avlu içinde yer alan Murad Molla Tekkesi'ne sonradan eklenmiş olup meşrutası da avlu girişinde kâgır, tek katlı, mütevazî bir bina-dır. Buna karşılık şeyh ve ailesine ayrılan meşruta, İstanbul'da birçok tekkede olduğu gibi ahşap ve iki katlı bir konak şeklinde düzenlenmiştir.

Yok olan meşrutalarla ilgili fotoğraf vb. belgeler sınırlı olmakla birlikte elde edile-bilenler araştırmalar bakımından ilginç veriler sunmaktadır. Geç Osmanlı dönemi konut mimarisinin kıymetli bir örneği olan ve 1930'larda yıkılarak ortadan kaldırılan İstanbul'daki II. Bayezid Külliyesi İmareti'nde girişin üstüne sonradan eklenmiş üç katlı ahşap meşruta, eldeki fotoğraflarla ve Ahmet Ziya Bey'in (Akbulut) 1917'de yaptığı iki tablo ile belgelenmiştir. 1924 yılında Üsküdar'daki cami, tekke ve diğer vakıf yapıların meşrutalarıyla ilgili olarak İbrahim Hakkı Konyalı tarafından yayımlanan belgeye göre Cumhuriyet'in ilk yıllarında bölgede yetmiş sekiz yapı bulunmaktaydı. Bir kısmı yıkılmış ve zamanla arsa haline gelmiş bu meşrutaların içinde sultanlar tarafından yaptırılan külliyelere ait olanlar önemli yer tutmaktadır. Belgeye göre Kösem Sultan'ın inşa ettirdiği Çinili Cami Külliyesi'nde birinci ve ikinci imam, birinci ve ikinci müezzîn, kayyumbaşı, ferrâş ve yardımcısı için meşrutahâneler vardı. Üsküdar'-

daki Yeni Vâlide (Gülünüş Vâlide Sultan) Külliyesi'nde ise imâm-ı evvel, imâm-ı sâni ve hatip için meşruta yapılmıştı. Yakın tarihlerde inşa edilen Altunizâde Camii'nde birinci ve ikinci imamla beş müezzîn ve câbiye (tahsildar) ait iki katlı birer meşruta cadde boyunca yerleştirilmiştir.

Tekke şeyhlerinin aileleriyle birlikte barındıkları meşrutahâneler tekke mimarisinde önemli yer tutmaktadır. Esin Demirel İşli tarafından İstanbul tekkele-rinin meşrutaları üzerinde yapılan tesbitlere göre bunlar tevhidhânedan bağımsız, tevhidhâneye bitişik ve tevhidhâneyle aynı çatı altında olmak üzere üç tiptedir. Harem ve selâmlık bölümlerinin yanında mutfak, yemekhane, hamam gibi kısımlarda bu yapıların iç düzenlemesinde rol oynamaktadır. İşli'ye göre tevhidhâneye bitişik veya bağımsız olan meşrutahâneler, konut mimarisinin bilinen tipolojik özelliklerini yansıtırken tevhidhâneyle bütünleşen örneklerde ilginç düzenlemeler ortaya çıkmıştır. Çok sayıda yapıdan oluşan bir külliye özelliğine sahip tekkelerde ise meşrutanın harem kısmı diğer yapıların içinde bulunduğu avludan ayrı tutulmuştur. Bu tür düzenlemeye Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdâyî, Topkapı dışında Merkez Efendi ve Kocamustafapaşa'da Sümbül Efendi tekkelerinin meşrutaları örnek gösterilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Osman Nuri Ergin, *Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi*, İstanbul 1939, s. 51; Sedat Hakkı El-dem, *Köşkler ve Kasırlar*, İstanbul 1973, II, 101-109; Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I, tür.yer.; Alime Şahin, *İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Kütüphane Yapıları Üzerine Bir Araştırma ve Hacı Beşir Ağa Kütüphanesi* (yüksek lisans tezi, 1997), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, tür.yer.; Esin Demirel İşli, *İstanbul Tekkeleri Mimarisi, Eklentileri ve Restorasyonu* (doktora tezi, 1998), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, tür.yer.; Pakalın, II, 493-494; Hülya Koç, "Âtîf Efendi Kütüphanesi", *DBİst.A*, I, 399; Semavi Eyice, "Âtîf Efendi Kütüphanesi", a.e., I, 399-400; M. Baha Tanman, "Murad Molla Tekkesi ve Kütüphanesi", a.e., V, 516-517; a.mlf., "Özbekler Tekkesi", a.e., VI, 199-202.



A. ZEYNEP AHUNBAY

MEŞRUTİYET

(مشروطیت)

Osmanlılar'da
anayasal saltanat dönemi
(1876-1922).

Arapça şart kökünden türetilmiş bir kavram olan meşrutiyyet kelimesi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı siyasi literatüründe "anayasalı ve mec-

lisli saltanat-hilâfet rejimi" karşılığında kullanılmıştır. Türkçe literatürde, Kânûn-ı Esâsî'nin ilân edildiği 23 Aralık 1876'dan Meclis-i Meb'ûsan'ın muvakkaten tatil edildiği 13 Şubat 1878 tarihine kadarki döneme I. Meşrutiyet, meclisin yeniden toplanmaya davet edildiği 23-24 Temmuz 1908'den 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ne veya 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu'nun neşri ya da saltanatın ilga edildiği 1-2 Kasım 1922 tarihine kadarki döneme de II. Meşrutiyet denmektedir. Meşrutiyet kavramı daha sonra Farsça'da "anayasalı monarşi" anlamıyla yer almış, ancak kök dili olan Arapça literatüre girmemiştir.

Meşrutiyet kavramının kimin tarafından ve hangi tarihte türetildiği bilinmemektedir. Aynı kökten gelen meşrût kelimesinin "şartlı", müennesi olan meşrûtanın "sahibi tarafından satılmamak kaydıyla veresesine terkedilen emlak" mânasınca hukuk dilinde kullanılması, sorumlu hükümet için de benzer bir ifadenin ortaya çıkmış olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim bu tabir 1876 Kânûn-ı Esâsî'sinin ilânı öncesinde Esad Efendi tarafından *Hükûmet-i Meşrûta* adlı risâlesinde "anayasal monarşi" anlamında kullanılmıştır. Fethî Rıdvân, Rifâa et-Tahtâvî'nin Fransız anayasasını Arapça'ya "eş-şarta" olarak tercüme ettiğini, daha sonra II. Abdülhamid dahil olmak üzere Osmanlı ileri gelenlerinin bundan yola çıkarak türetilen meşrutiyet kelimesini "anayasal monarşi" karşılığında kullandığını ileri sürmektedir (*Devrû'l-amâ'im*, s. 40). Dih-hudâ da meşrutiyetin Osmanlı Devleti'nde Fransızca "la charte" karşılığı olarak türetiliğini belirtmektedir (*Luğatnâme*, XII, 18500). Gerçekten Tahtâvî, XVIII. Louis'nin 4 Haziran 1814'te kabul edilen *Charte constitutionnelle*'ini "eş-şarta" olarak tercüme ettiği gibi Fransa'daki rejimin "mutlaku't-tasarruf" bir karakterde olmayıp "kânûn mukayyed" olduğunu belirtmiştir (*Tahlîsü'l-İbrîz*, s. 66). Ancak Tahtâvî, "eş-şarta" ifadesiyle aslında şartlı idareye atıfta bulunmayıp Fransızca "charte" kelimesini Arap alfabesiyle yazmıştır. Nitekim Tahtâvî'nin kitabını 1839'da Türkçe'ye çeviren Rüstem Besim eserin bu bölümüne bir ekleme yaparak, "Şarta tesmiye ederler ve bazan karta da hi tabir ederler" demektedir (*Tahlîsü'l-İbrîz ilâ telhîsi Paris Tercümesi*, s. 73). Bu durumda Fethî Rıdvân'ın sözünü ettiği türde bir bağlantının kurulabilmesi oldukça zor olup Kânûn-ı Esâsî'nin ilânı için 1872 tarihini vermesi ve diğer bazı yan-